
MILAN RANKOVIĆ

DILEME KULTURNE POLITIKE

Iako ne sasvim adekvatna, sintagma »kulturalna politika« je već uhodana u značenju politike u oblasti kulture. Strožiji kritičar lako uočava da se nedovoljna adekvatnost ove sintagme krije u tome što ona omogućuje veliko kolebanje značenja: atribut »kulturalna« ne odnosi se na politiku, koja bi bila kulturalna ili nekulturalna, već na sam objekat politike, kulturu kao oblast u kojoj može biti vođena određena politika. Međutim, ova sintagma logički dopušta i prvo značenje.

Kultura može biti objekat organizovane brige društva, intervencije određenih državnih organa, društvenopolitičkih organizacija; ta aktivnost može biti efikasna, manje efikasna ili neefikasna za razvitak kulture. U tom smislu, oslanjajući se na činjenicu da je ova sintagma prihvaćena u jezičkoj praksi, ja je i upotrebljavam, uz punu svest o njenoj nepreciznosti.

OD KRITIKE ETATISTIČKOG KONCEPTA KULTURNE POLITIKE DO KRITIKE SVAKE KULTURNE POLITIKE

U diskusijama o našoj kulturnoj politici posljednjih godina bila su česta negativna određenja prema kulturnoj politici kao funkciji države, kao komponenti administrativno-birokratskog sistema. Pri tom se i sam pojam kulturne politike u mnogim od tih diskusija shvatao isključivo požorativno: svaka kulturalna politika je posmatrana kao aktivnost u okviru koje neko ko je obično van sfere kulture — manipuliše kulturom, često u skladu sa vankulturnim interesima. Međutim, nosioci ovakvih shvatanja gubili su iz vida da kulturalna politika može da postoji i kao društvena briga o kulturi, koja može da bude institucionalizovana, obavljena kroz delatnost državnih organa, a može da se realizuje i neposrednije, kroz različite oblike samoupravnih odnosa.

Javljale su se i ideje o suvišnosti bilo kakve kulturne politike. Svaka delatnost te vrste tu-maćena je kao skup veštačkih regulativa koji sputavaju živi tok kulturnog stvaralaštva. Kulturna politika je predstavljana kao cenzor kulture, a ne kao njen stimulator. Njoj se nameće jedino funkcija zaštite društva od idejnih negativnosti koje mogu nastati u sferi kulture, a ne priznaje joj se konstruktivna funkcija obezbeđivanja uslova za razvoj kulture.

Ova odbojnost čak i prema samoj sintagmi »kulturna politika« ima i svoju objektivnu osnovu: ona se najčešće zasniva na isticanju već očevidne kratkovidosti takozvane »vatrogasne« kulturne politike, koja ne brine suštinski o kulturi sve dok se u njoj ne javi neko ideološko »zastranjenje«. Iako se alarm takvog naglašenog i brzopletog ideološkog kulturnog angažmana uvek pravda brigom o kulturi, njegov trenutni plamen ukazuje na njegovu kulturnu ispraznost: iza mnogih kampanja te vrste, vrlo brzo se uspostavljao mir ravnodušnosti, a skučenost svakodnevnog praktičizma ostavljala je po strani mnoge bitne probleme koji su se gomilali. U tom kontekstu su oni kojima je smetao bilo kakav društveni uvid u sferu kulturnih delatnosti kojima su se bavili, nastojali da svaku moguću kulturnu politiku u socijalističkom društvu identifikuju sa takvom kratkovidom i brzopletom kulturnom politikom. Tada je olako izvlačen ishitreni zaključak da kulturi nije potrebna nikakva kulturna politika.

Međutim, u društvenoistorijskom trenutku u kome još uvek nije dovoljno razvijena kulturna politika samoupravnog društva, — a već se s pravom naglašeno dezavuiše državnoadministrativna kulturna politika, — javlja se prazan prostor u društvenim odnosima u okviru koga odsustvo bilo kakve kulturne politike može u praksi da bude jednako odsustvu brige o kulturi.

Danas je već nesumnjivo da briga za kulturu predstavlja *pravo svakog člana društvene zajednice*, a ne samo kulturnih radnika. Nekada žučno diskutovana, parola »Kultura — kulturnim radnicima« mogla je biti privlačna za jedan broj kulturnih radnika u situaciji u kojoj je kulturna politika češće bila definisana u političko-ideološkoj sferi, koja se u administrativnom sistemu pojavljivala kao nad-kulturna sfera odlučivanja o kulturi. Međutim, pristalice ove parole tražili su za sebe isto ono pravo *parcijalno lociranog odlučivanja o kulturi* koje su osporavali političarima. I jedno i drugo rešenje predstavlja prisvajanje dela tuđih prava: prava najširih slojeva radnih ljudi kojima je kultura

namenjena i čiji rad i kulturne potrebe uslovljavaju egzistenciju kulture u društvu.

Kulturna politika trebalo bi da teži što efikasnijoj, naučno zasnovanoj brizi o osnovnim društvenim problemima kulture. Postojanje kulturne politike ne mora po definiciji podrazumevati da kulturu određuje, usmerava i vodi neko ko je van nje. Kulturna politika trebalo bi da se konstituiše kao funkcija samoupravnih društvenih odnosa, što podrazumeva jednako pravo učešća u kreiranju kulturne politike svih onih koji stvaraju kulturu i svih onih koji je doživljavaju.

KULTURNA POLITIKA ILI SPONTANITET RAZVITKA KULTURE?

Uspešno usmeravanje razvitka kulture očevidno mora biti društveno organizovano. Teorija o spontanitetu razvitka kulture prema kojoj se kultura sama po sebi rascvetava u pogodnim socijalnim uslovima, u praksi se svodi na prepuštanje kulture njoj samoj. I u pogodnim socijalnim uslovima neophodna je precizno organizovana kulturna akcija da bi se realizovalo bit nije unapređenje kulture. Izvesni, ponekad i značajni rezultati u oblasti kulturnog stvaralaštva mogu biti ostvareni i bez organizovane društvene akcije. Međutim, to su rezultati akcije talentovanih i energičnih pojedinaca, koji mogu biti izuzetno značajni, ali na čija se pleća ne sme svaliti ukupni rast kulture u jednoj socijalnoj sredini za koju položaj i uspon kulture predstavlja legitimaciju humanističke usmerenosti.

U tom smislu bih samoupravnu kulturnu politiku odredio kao skup društvenih akcija i tendencija koje na organizovani način stimulišu i usmeravaju razvitak kulture na bazi opštih humanističkih principa u smislu slobodnog stvaranja i kulturno adekvatnog širenja autentičnih kulturnih vrednosti u krugu svih pripadnika društvene zajednice.

Ta organizovana akcija mora biti zasnovana i na razvijenoj teoriji kulture. Bez kompleksnog koncepta kulture nema efikasne kulturne akcije. Osnovni smisao kulturne akcije mora biti dvojak: stimulisati stvaranje i kulturno adekvatan prijem stvorenog.

Stvaralaštvo se stimuliše najpre — doslednim obezbeđivanjem slobode stvaralaštva, povoljnom kulturnom i socijalnopolitičkom klimom, pa tek zatim materijalnim uslovima. Time se ne potcenjuje značaj materijalnih uslova, već se osporava apsolutizovanje njihove uloge. Istorija pruža primere bogatih a nekulturnih društava: fa-

šistička Nemačka opljačkala je gotovo čitavu Evropu u toku drugog svetskog rata, ali nije nikad mogla ni da se približi njenom kulturnom nivou u sferi humanističkog stvaralaštva. Duhovno divljaštvo ostvareno na ekonomskoj osnovi koja ima visoki industrijskotehnički nivo — to je trajna i tragična, preskupo plaćena opomena.

Međutim, i kad je u pitanju stimulisanje kulturnog stvaralaštva, nijedna kulturna politika ne može da predvidi i programira pojavu talenata. Ipak, uspešna kulturna politika ne mora da bude nemoćna u odnosu na sve dimenzije toga pitanja: ona može da obezbedi adekvatne uslove za razvitak talenata, ako se i kada se oni pojave. Ako to čini dugotrajno i sistematski, kulturna politika u izvesnom smislu utiče i na pojavu talenata, jer se pokazalo da se talenti u većoj meri javljaju u sredinama u kojima su dobro prihvatani, nego u sredinama u kojima su zapostavljeni.

Prijem stvorenog ne sme se stimulisati samo u smislu kvantiteta, tj. u smislu ostvarivanja težnje da se što veći broj ljudi uključi u kontakt sa kulturnim vrednostima, već i u smislu kvaliteta, tj. u težnji da taj kontakt bude kulturno adekvatan. Tako se, na primer, ne može smatrati zadovoljavajućom kulturnom činjenicom ako u hali jedne fabrike velika grupa radnika sluša jednu simfoniju a pri tom se vidno dosaduje. Bez adekvatne muzičke kulture, bez odgovarajuće pripreme, iznenadni susret čak i sa vrhunskim izvođačima i čuvenim muzičkim delom ne mora da ostvari zadovoljavajući kulturni efekat. U okviru mnogih brzopletih akcija da se vrhunska kultura približi takozvanim »masama«, čak se i radnička publika navikava na svojevrsan snobistički odnos prema umetnosti: ona često prisustvuje takvom koncertu — jer je to »kulturno«, a da pri tom nije uspostavila adekvatan kulturni odnos sa prezentiranim muzičkim delom.

Međutim, time se ne tvrdi da bi one ljude koji nisu dovoljno kultivisani da bi ostvarili kulturno adekvatan prijem kulturnih sadržaja vrhunskog kvaliteta — trebalo ostaviti po strani od vrhunskih kulturnih vrednosti sve dok ne steknu sposobnost za ostvarivanje kulturno adekvatnog odnosa sa tim vrednostima. Time bismo konzervirali njihovu kulturnu nerazvijenost i još više uvećali jaz koji i u našoj sredini postoji između kulturno razvijenih i kulturno nerazvijenih. Neophodna je ne samo organizovana i kontinuirana, već i specijalizovana kulturna priprema za vrhunski kulturni doživljaj kroz sistematsku aktivnost kulturno-estetskog obrazovanja i vaspitavanja.

OBJEKTIVNI KORENI ELITIZMA U KULTURI

Samoupravni koncept kulturne politike pretpostavlja i dalje razvija jedan od bitnih zahteva koji niče u svakom demokratski usmerenom socijalnom razvitku: uključivanje što većeg broja ljudi u proces odlučivanja u kulturi. Sam po sebi, prezentiran u tako opštoj formi, kao ideal kome treba težiti, ovaj princip je neosporan i ne izaziva primedbe čak ni kod umerenijih pristalica elitističkog koncepta kulture. Međutim, ovaj princip ne smeta pristalicama elitizma u kulturi samo pod uslovom da se njegova realizacija neprekidno pomera u sferu neodređene budućnosti. Čim se povede razgovor o mogućnostima njegove praktične primene u sadašnjem društvenohistorijskom kontekstu, prava priroda elitizma odmah iskrsava.

Problem na kome se zasniva elitizam nije fiktivan. Zbog toga i elitistička koncepcija kulture nije puki privid, već teorija koja pre naglašava jednu poluistinu, nastojeći da je predstavi kao celu istinu, da bi zatim na toj osnovi ostvarila određenu kulturnu privilegiju. Elitizam se hrani jednim objektivnim rascepom koji se javlja u kulturnom biću svakoga društva: u svakom se društvu stvaraju i stvaraju se određene vrhunske kulturnoumetničke i naučne vrednosti koje će uvek zahtevati viši tip specijalizovane kulturnoestetske prijemčivosti i naučnog poimanja od onih kojima raspolaže društvena većina. Takav tip kulturne prijemčivosti najpre nastaje u određenom društvenom sloju koji nužno čini društvenu manjinu, da bi tek kasnije, postupno, ako za to postoje potrebni uslovi i tom zadatku podređena kulturna politika — eventualno obuhvatio šire društvene slojeve. Sve što je originalno i vrhunsko u kulturi, a posebno u nauci i umetnosti, samom svojom pojavom ne obuhvata odmah društvenu većinu. Za predstavnike velikog dela društva realan zadatak predstavlja potreba da dorastu do mogućnosti za kulturno adekvatan prijem tih vrednosti.

Svaka demokratska težnja za afirmacijom većine u društvenom odlučivanju u oblasti kulture, pretpostavlja na poseban način zaoštrenu dilemu: šta učiniti kad je većina ili nesposobna, ili iz bilo kog drugog razloga u nemogućnosti da sagleda svoj sopstveni kulturni interes? Šta učiniti s manjinom kada je ona u pravu?

Pridavanje apriornog prava većini u oblasti kulture mora biti posmatrano s rezervom, iako je nesumnjivo da ni manjina ne može imati apriorno pravo. Bukvalno shvaćeno i mehanički primenjeno, pravo većine u sredini u kojoj postoji velika potreba za razvojem elementarne

kulture moglo bi se, na primer, sastojati i u tome da se potpuno i za dugi period u toj sredini odlukom većine koja oseća opravdanu potrebu za razvojem elementarne kulture, neopravdano obustave sva materijalna davanja za vrhunsku kulturu, da bi se uvećala davanja za elementarnu kulturu. Međutim, u ovakvoj odluci bila bi zanemarena istina da nivo elementarne kulture ne može biti realno sagledavan ni određivan bez dometa vrhunske kulture. Ne može biti ni pravog rada na razvijanju elementarne kulture bez istovremenog rada na daljem unapređivanju vrhunske kulture. Međutim, to većina ne mora sagledati. Ona bi mogla svoje pravo na odlučivanje u kulturi relativno nekulturno iskoristiti, na primer u smislu koji bi bio sličan koncepciji »proletkulta« u prvoj fazi razvitka sovjetskog društva.

Tako se u primeni osnovnog demokratskog principa da što veći broj ljudi mora biti uključen u proces odlučivanja u kulturi — može izgubiti iz vida da pravo većine ne bi smelo biti shvaćeno i u praksi realizovano kao diktat polukulture, neukusa pa čak i šunda. Reč je o jednom specifičnom pravu. Jer u pitanju kulturnih vrednosti manjina kulturno kvalifikovanih mora da ima prednost u odnosu na sud većine kulturno nekvalifikovanih — uvek kada sud te većine može da šteti razvitku kulture. Tako se mogu javiti slučajevi da kulturna politika, upravo u interesu kulturno nekvalifikovanih, ne prihvati njihova rešenja i onda kada su oni društvena većina. Ni u ovom slučaju kvantitet sudova ne prelazi automatski u kvalitet. Suštinsko pitanje koje mora u praksi da rešava svaka demokratski orijentisana kulturna politika sastoji se u sledećem: kako omogućiti da društvena većina odlučuje u kulturi, ali da ne priguši glas kulturno kvalifikovane manjine? Kako obezbediti razvitak kulture i u onim slučajevima kada većina kulturno nekvalifikovanih nije svesna svog pravog kulturnog interesa, kao ni pravog puta da se taj interes uspešno i adekvatno realizuje?

Predstavnici elitističke koncepcije kulture spremno čekaju trenutak u kome se zaoštava ova dilema, da bi nametnuli svoja rešenja. Oni postavljaju kao aksiom tvrđenje da u kulturi u ime većine uvek mora da odlučuje manjina. U interesu većine je da ona ne odlučuje, već da se prepusti vođstvu kulturnije manjine. Međutim, predstavnici elitizma zamagljuje drugu mogućnost: manjina kulturno najkvalifikovanijih ne mora svoj uticaj usmeriti na zadovoljavanje opštedruštvenog kulturnog interesa, već može konstituisati takve mehanizme društvenih odnosa u kulturi, u okviru kojih njen materijalni

interes postaje povlašćen. Ovo kulturno tutorstvo kulturno kvalifikovane manjine se u praksi društvenih odnosa gotovo po pravilu ubrzo pretvara u ne-kulturno monopolisanje pojedinih sektora kulture.

S druge strane, neopravdano je zanemarivati činjenicu da je najkulturniji sloj pripadnika jednog društva najčešće u manjini. Iz te činjenice proističu brojni problemi. Tako na primer, jaz između kulturnog nivoa grupe vrhunski kultivisanih, i velike grupe polukulturnih i predkulturnih, može biti tako veliki da često stimuliše izolovanost te grupe, koja se konstituiše kao takozvana »kulturna elita«. Pripadnici te grupe ili tog kruga su, s jedne strane, objektivno upućeni jedni na druge odnosom društva prema njima, a s druge strane, oni se često i sami izoluju svojim odnosom prema socijalnoj sredini kojoj pripadaju: svest o sopstvenom kulturnom nivou često se meša sa prezirom prema »nekulturnim masama«, prema »moru primitivizma« koje okružuje ovaj usamljeni svetionik »kulturne elite«. Ova polarizacija je objektivno uslovljena u klasnim društvima, u okviru kojih je materijalna povlašćenost vodila i kulturnoj povlašćenosti, pa se i kulturni nivo pojavljivao kao jedan od vidova socijalne diferencijacije, znak pripadništva »višoj klasi«.

U samoupravnom socijalizmu ova razlika proističe iz objektivnog društvenoistonijskog nasleđa, koje je različite slojeve društva ostavilo na raznim kulturnim nivoima. Ove razlike se, međutim, i dalje reprodukuju u okviru društvene podele rada; činjenica je da ljudi koji se bave pretežno umnim radom imaju niz objektivnih prednosti u odnosu na mogućnost kultivizacije nad ljudima koji se bave pretežno fizičkim radom, nezavisno od toga da li oni te prednosti u punoj meri koriste. Oni ih mogu i ne koristiti, pa u izvesnim slučajevima biti i na nižem kulturnom nivou nego mnogi pripadnici sfere pretežno fizičkog rada (ima zemljoradnika koji su pročitali više romana i pesama nego mnogi inženjeri ili lekari), ali je činjenica da oni svoj proces kultivizacije moraju obavljati pod nepovoljnijim objektivnim okolnostima i sa više odricanja i energije, čak i kad su za to socijalno stimulisani.

IZMEĐU IDEALA I PRAKSE

Uticao svih pripadnika društva na kulturu jeste društveni ideal. Međutim, taj ideal ima bitno drukčiju sadržinu ako je reč o društvu u kome su svi, ili bar većina pripadnika društva — kultivisani, nego kada je u pitanju društvo u

kome je većina nekultivisanih. Uticaj nekultivisane većine zaista može biti ne-kulturan, ali takav može biti i uticaj nekultivisane manjine ako je ona vladajuća, kao što pokazuje primer fašističke Nemačke. Ideal je da svi pripadnici društva budu kultivisani i da svi oni ostvaruju demokratski uticaj na kulturnu politiku. Međutim, realnost je drukčija, — što, međutim, ne obezvređuje izgrađivanje ideala: ideal je vodič u praktičnoj akciji i istovremeno merilo njenog uspeha.

U našem samoupravnom socijalizmu nije još uvek dovoljno uspešno rešen problem efikasnog i masovnog uticaja na kulturnu politiku ni svih kultivisanih pripadnika društvene zajednice. Na nivou principa lako je postići u našem društvu opšte slaganje o tome da je masovno učešće radnih ljudi u kreiranju kulturne politike i usmeravanju kulturnog života — merilo demokratizacije kulture i uspeha u izgrađivanju samoupravnosti društvenih odnosa u kulturi. Međutim, ostvarivanje ovog principa nailazi u praksi društvenog života na brojne teškoće.

S obzirom na to da nije pronađen način koji će svakome članu društvene zajednice omogućiti neposredno učešće u ostvarivanju i usmeravanju kulturne politike, ostaju mehanizmi posrednog učešća. Međutim, ovi mehanizmi nisu dovoljno fleksibilni, elastični, transparentni da bi omogućili da direktnije dođe do izražaja kulturni interes onih koji nisu članovi predstavničkih tela.

Osim toga, u ova predstavnička tela najčešće su birani ljudi koji su u kulturi u određenom smislu istaknuti, bilo da su kulturni stvaraoci, bilo da su rukovodioci određenih kulturnih institucija, ili političari u oblasti kulture. Tako se njihov koncept kulture i njihova vizija kulturnog interesa praktično prezentira kao vizija kulture svih onih koje oni objektivno predstavljaju.

U svemu tome sadrže se socijalno i kulturno stimulativni, ali i destimulativni faktori. S jedne strane je za kulturu dobro da nju usmeravaju najkulturniji, ili oni koji najviše znaju o kulturi ili je u najvećoj meri stvaraju. S druge strane, već time što su istaknuti kulturni radnici ili stvaraoci, oni su u mogućnosti da se kulturno relativno adekvatno ostvare. Masa onih drugih, koje oni objektivno predstavljaju, svoj koncept kulture ili nema, ili ne može da ga plasira i učini socijalno uticajnim i funkcionalnim.

Uz to, veliki deo dobro zamišljenih strategijskih konceptata kulturne politike praktično je

sputavan, osiromašen ili deformisan spletom pravnih propisa i ekonomskih mera, koji ponekad imaju i protivrečne efekte, ne ostavljajući mesta za izgradnju novih društvenih odnosa u kulturi; različitim a retko ili loše usaglašavanim resorskim tretmanima pojedinih segmenata kulture, izdvojene u niz posebnih nadležnosti; parcijalnim interesima onih kulturnih institucija i delatnosti koje su se u tom sklopu našle u povoljnijem položaju, a da to nije opravdano obimom i kvalitetom njihovog rada.

Kulturna politika mora da pretpostavi svest o interesima društva u celini, da bi sa tim interesima praktično uskladivala razvoj kulture. Ako kulturna politika odustane od toga da podrži određene sadržaje i pravce kulturnog života (bilo zato što za to nema moći, bilo zato što nema jasnu svest o tome šta treba podržati i zašto), onda ona prestaje da bude kulturna, a gubi mogućnost da bude i politika, jer samo održava srazmeru koju je režirala stihija odnosa između raznih kulturnih institucija i delatnosti. Da bi mogla uspešno da razvija kulturno stvaralaštvo, kulturna politika trebalo bi da i sama da bude stvaralačka. U tom bi slučaju ona bila inicijator stvaranja novih odnosa u oblasti kulture, izgrađujući istovremeno i novi odnos između kulture i društva.

